

Лекція 2. Система вищої освіти в Україні

План

1. Поняття вищої освіти, її мета, завдання, структура.
2. Освітні та освітньо-кваліфікаційні рівні вищої освіти. Рівні акредитації та типи вищих навчальних закладів.
3. Принципи побудови системи вищої освіти в Україні.
4. Вплив суспільних стереотипів та особистісних установок на зміни в системі освіти. Освіта як система. Освіта як процес. Освіта як результат.
5. Демократизація як освітній принцип. Суспільна значущість демократизації навчального процесу.
6. Болонський процес як засіб інтеграції й демократизації вищої освіти.
7. Філософські аспекти демократизації українського виховання.
8. Самовиховання – якісно новий рівень у розвитку особистості.

В Україні, як і в інших розвинених країнах світу, вища освіта визнана однією із провідних галузей розвитку суспільства. Стратегічні напрями розвитку вищої освіти визначені Конституцією України, Законами України “Про освіту”, “Про вищу освіту” [11], Національною доктриною розвитку освіти [8], указами Президента України [14], постановами Кабінету Міністрів України.

Вища освіта – це рівень освіти, який здобувається особою у вищому навчальному закладі в результаті послідовного, системного та цілеспрямованого процесу засвоєння змісту навчання, який ґрунтується на повній загальній середній освіті й завершується здобуттям певної кваліфікації за підсумками державної атестації.

Вища освіта спрямована на забезпечення фундаментальної наукової, загальнокультурної, практичної підготовки фахівців, які мають визначати темпи і рівень науково-технічного, економічного та соціально-культурного прогресу, формування інтелектуального потенціалу нації на всебічний

розвиток особистості як найвищої цінності суспільства. Вона має стати могутнім фактором розвитку духовної культури українського народу, відтворення продуктивних сил України.

Метою освіти є всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, розвиток її талантів, розумових і фізичних здібностей, виховання високих моральних якостей, формування громадян, здатних до свідомого суспільного вибору, збагачення на цій основі інтелектуального, творчого, культурного потенціалу народу, підвищення освітнього рівня народу, забезпечення народного господарства кваліфікованими фахівцями.

Основною метою діяльності вищого навчального закладу є забезпечення умов, необхідних для отримання особою вищої освіти, підготовка фахівців для потреб України.

Головними завданнями вищого навчального закладу є:

- здійснення освітньої діяльності певного напрямку, яка забезпечує підготовку фахівців відповідних освітньо-кваліфікаційних рівнів і відповідає стандартам вищої освіти;

- здійснення наукової і науково-технічної (для вищих навчальних закладів третього і четвертого рівнів акредитації), творчої, мистецької, культурно-виховної, спортивної та оздоровчої діяльності;

- забезпечення виконання державного замовлення та угод на підготовку фахівців з вищою освітою;

- здійснення підготовки наукових і науково-педагогічних кадрів та їх атестація в акредитованих вищих навчальних закладах третього та четвертого рівнів акредитації;

- вивчення попиту на окремі спеціальності на ринку праці і сприяння працевлаштуванню випускників;

- забезпечення культурного і духовного розвитку особистості, виховання осіб, які навчаються у вищих навчальних закладах, в дусі українського патріотизму і поваги до Конституції України;

– підвищення освітньо-культурного рівня громадян.

Система вищої освіти – це сукупність вищих закладів освіти, які забезпечують фундаментальну наукову, професійну і практичну підготовку, здобуття випускниками освітньо-кваліфікаційних рівнів, удосконалення наукової та професійної підготовки, перепідготовку та підвищення кваліфікації.

Основним компонентом структури системи вищої освіти є вищий навчальний заклад.

Вищий навчальний заклад – освітній, освітньо-науковий заклад, який заснований і діє відповідно до законодавства про освіту, реалізує згідно з наданою ліцензією освітньо-професійні програми вищої освіти за певними освітніми та освітньо-кваліфікаційними рівнями, забезпечує навчання, виховання та професійну підготовку громадян відповідно до їх покликання, інтересів, здібностей та нормативних вимог у галузі вищої освіти, а також здійснює наукову і науково-технічну діяльність.

У структурі системи вищої освіти виокремлюють:

– державний вищий навчальний заклад, що фінансується з державного бюджету і підпорядковується відповідному центральному органу виконавчої влади;

– вищі навчальні заклади комунальної форми власності, засновані місцевими органами влади, що фінансуються з місцевого бюджету і підпорядковані місцевим органам влади;

– вищі навчальні заклади приватної форми власності, засновані на приватній власності і підпорядковані власникові.

До структури вищої освіти входять *освітні й освітньо-кваліфікаційні рівні:*

До освітніх рівнів відносяться:

Неповна вища освіта – освітній рівень вищої освіти особи, що є достатнім для здобуття нею кваліфікацій за освітньо-кваліфікаційним рівнем *молодшого спеціаліста*.

Базова вища освіта – освітній рівень вищої освіти особи, що є достатнім для здобуття нею кваліфікацій за освітньо-кваліфікаційним рівнем *бакалавра*.

Повна вища освіта – освітній рівень вищої освіти особи, що є достатнім для здобуття нею кваліфікацій за освітньо-кваліфікаційним рівнем *спеціаліста або магістра*.

Післядипломна освіта – спеціалізоване вдосконалення освіти та професійної підготовки особи шляхом поглиблення, розширення і оновлення її професійних знань, умінь та навичок на основі здобутого раніше освітньо-кваліфікаційного рівня та практичного досвіду. Післядипломна освіта здійснюється ВНЗ післядипломної освіти.

До освітньо-кваліфікаційних рівнів належать:

Молодший спеціаліст – освітньо-кваліфікаційний рівень вищої освіти особи, яка на основі повної загальної середньої освіти здобула неповну вищу освіту, спеціальні уміння та знання, достатні для здійснення виробничих функцій певного рівня професійної діяльності, що передбачені для первинних посад у певному виді економічної діяльності.

Бакалавр – освітньо-кваліфікаційний рівень вищої освіти особи, яка на основі повної загальної середньої освіти здобула базову вищу освіту, фундаментальні і спеціальні уміння та знання щодо узагальненого об'єкта праці (діяльності), достатні для виконання завдань та обов'язків (робіт) певного рівня професійної діяльності, що передбачені для первинних посад у певному виді економічної діяльності.

Підготовка фахівців освітньо-кваліфікаційного рівня бакалавра може здійснюватися на основі освітньо-кваліфікаційного рівня молодшого спеціаліста.

Спеціаліст – освітньо-кваліфікаційний рівень вищої освіти особи, яка на основі освітньо-кваліфікаційного рівня бакалавра здобула повну вищу освіту, спеціальні уміння та знання, достатні для виконання завдань та обов'язків (робіт) певного рівня професійної діяльності, що передбачені для первинних посад у певному виді економічної діяльності.

Магістр – освітньо-кваліфікаційний рівень вищої освіти особи, яка на основі освітньо-кваліфікаційного рівня бакалавра здобула повну вищу освіту, спеціальні уміння та знання, достатні для виконання професійних завдань та обов'язків (робіт) інноваційного характеру певного рівня професійної діяльності, що передбачені для первинних посад у певному виді економічної діяльності.

Підготовка фахівців освітньо-кваліфікаційного рівня магістра може здійснюватися на основі освітньо-кваліфікаційного рівня спеціаліста.

Зміст вищої освіти – обумовлена цілями та потребами суспільства система знань, умінь і навичок, професійних, світоглядних і громадянських якостей, що має бути сформована в процесі навчання з урахуванням перспектив розвитку суспільства, науки, техніки, технологій, культури та мистецтва.

У відповідності зі способами реалізації освітньо-професійних програм, в освітньому середовищі України діють вищі навчальні заклади I – IV рівнів акредитації: (рівень акредитації – рівень спроможності ВНЗ проводити освітню діяльність, пов'язану із здобуттям вищої освіти та кваліфікації):

– вищі навчальні заклади *I рівня акредитації* (технікум, училище), що готують фахівців на основі повної загальної середньої освіти (із присвоєнням кваліфікації молодшого спеціаліста); або на основі базової загальної середньої освіти (із присвоєнням кваліфікації молодшого спеціаліста з одночасним одержанням повної загальної середньої освіти);

– вищі навчальні заклади *II рівня акредитації* (коледжі та інші прирівняні до них за результатами акредитації вищі навчальні заклади), що

готують фахівців на основі повної загальної середньої освіти із присвоєнням кваліфікації молодшого спеціаліста або бакалавра;

– вищі навчальні заклади *III рівня акредитації* (академії, інститути та інші прирівняні до них за результатами акредитації вищі навчальні заклади), що готують фахівців на основі повної загальної середньої освіти із присвоєнням кваліфікації бакалавра або спеціаліста;

– вищі навчальні заклади *IV рівня акредитації* (університети або інші прирівняні до них за результатами акредитації вищі навчальні заклади), що готують на основі повної загальної середньої освіти бакалаврів, спеціалістів, магістрів, а також на основі повної вищої освіти у встановленому порядку готують кандидатів і докторів наук (мають аспірантуру і докторантуру).

В Україні функціонують такі **типи вищих навчальних закладів**:

1. Університет – багатoproфільний вищий навчальний заклад четвертого рівня акредитації, який провадить освітню діяльність, пов'язану із здобуттям певної вищої освіти та кваліфікації широкого спектра природничих, гуманітарних, технічних, економічних та інших напрямів науки, техніки, культури і мистецтв, проводить фундаментальні та прикладні наукові дослідження, є провідним науково-методичним центром, має розвинуту інфраструктуру навчальних, наукових і науково-виробничих підрозділів, відповідний рівень кадрового і матеріально-технічного забезпечення, сприяє поширенню наукових знань та здійснює культурно-просвітницьку діяльність.

Можуть створюватися класичні та профільні (технічні, технологічні, економічні, педагогічні, медичні, аграрні, мистецькі, культурологічні тощо) університети.

2. Академія – вищий навчальний заклад четвертого рівня акредитації, який провадить освітню діяльність, пов'язану із здобуттям певної вищої освіти та кваліфікації у певній галузі науки, виробництва, освіти, культури і мистецтва, проводить фундаментальні та прикладні наукові дослідження, є

провідним науково-методичним центром у сфері своєї діяльності і має відповідний рівень кадрового та матеріально-технічного забезпечення.

3. Інститут – вищий навчальний заклад третього або четвертого рівня акредитації або структурний підрозділ університету, академії, який провадить освітню діяльність, пов'язану із здобуттям певної вищої освіти та кваліфікації у певній галузі науки, виробництва, освіти, культури і мистецтва, проводить наукову, науково-методичну та науково-виробничу діяльність і має відповідний рівень кадрового та матеріально-технічного забезпечення.

4. Консерваторія (музична академія) – вищий навчальний заклад третього або четвертого рівня акредитації, який провадить освітню діяльність, пов'язану із здобуттям певної вищої освіти та кваліфікації у галузі культури і мистецтва – музичних виконавців, композиторів, музикознавців, викладачів музичних дисциплін, проводить наукові дослідження, є провідним центром у сфері своєї діяльності і має відповідний рівень кадрового та матеріально-технічного забезпечення.

5. Коледж – вищий навчальний заклад другого рівня акредитації або структурний підрозділ вищого навчального закладу третього або четвертого рівня акредитації, який провадить освітню діяльність, пов'язану із здобуттям певної вищої освіти та кваліфікації у споріднених напрямках підготовки (якщо є структурним підрозділом вищого навчального закладу третього або четвертого рівня акредитації або входить до навчального чи навчально-науково-виробничого комплексу) або за кількома спорідненими спеціальностями і має відповідний рівень кадрового та матеріально-технічного забезпечення.

6. Технікум (училище) – вищий навчальний заклад першого рівня акредитації або структурний підрозділ вищого навчального закладу третього або четвертого рівня акредитації, який провадить освітню діяльність, пов'язану із здобуттям певної вищої освіти та кваліфікації за кількома спорідненими спеціальностями, і має відповідний рівень кадрового та матеріально-технічного забезпечення.

Відповідно до Закону України “Про освіту” (ст.6) система вищої освіти України ґрунтується на **таких принципах:**

1. Доступність для кожного громадянина усіх форм і типів освітніх послуг, що надаються державою. Цей принцип передбачає вільний вибір громадянами будь-якого типу вищого навчального закладу на рівних умовах та правах на навчання чоловіків і жінок. Реалізується він через можливість безплатного навчання в усіх типах державних навчальних закладів, забезпечення студентів стипендією.

2. Рівність умов кожної людини для повної реалізації її здібностей, таланту, всебічного розвитку. Навчальні плани вищих закладів освіти охоплюють цикли предметів, які передбачають не лише належну професійну підготовку майбутніх фахівців певного профілю, а й їх всебічний розвиток. З метою інтенсивного розвитку здібностей і талантів передбачено предмети, які студенти можуть обирати самостійно. На це спрямовані й різні форми позанавчальної виховної роботи.

3. Гуманізм, демократизм, пріоритетність загальнолюдських духовних цінностей. Навчально-виховний процес має орієнтуватися на зміцнення єдності народу, людини і держави. Водночас процес навчання і виховання повинен сприяти самопізнанню й самореалізації кожного індивіда, вибору ним шляху до здійснення мети – особистої і загальнонародної. Педагоги й студенти є повноправними суб'єктами системи освіти. Кожен з них може брати участь у розв'язанні проблем навчально-виховного процесу в межах своєї компетенції, має право вибору навчального закладу та індивідуальних форм досягнення мети.

4. Органічний зв'язок освіти з національними історією, культурою, традиціями. Цей принцип реалізується через національну спрямованість виховання. Він передбачає необхідність оволодіння історією і культурою народу, рідною мовою, а також прищеплення шанобливого ставлення до національно-етнічної обрядовості всіх народів, що населяють Україну.

5. Незалежність освіти від політичних партій, громадських і релігійних організацій. Реалізація цього принципу забезпечується конституційною вимогою про недопустимість втручання у навчально-виховний процес закладу освіти політичних, громадських і релігійних об'єднань.

6. Науковий, світський характер освіти. В українському вищому навчальному закладі навчання має світський характер, тобто у навчальних закладах не викладають релігійних предметів. На всіх етапах навчання і виховання студенти здобувають наукові знання про природу, суспільство, науку, культуру, формуючи на їх основі науковий світогляд, моральні, правові, естетичні та інші цінності.

7. Інтеграція з наукою і виробництвом. Цей принцип передбачає вивчення наукових здобутків, постійне вдосконалення освіти на основі найновіших досягнень науки, техніки, культури, посилення світоглядних функцій навчання. Поєднання освіти з виробництвом має не лише виховний ефект, а й економічний, оскільки є засобом всебічного розвитку особистості молодшої людини.

8. Взаємозв'язок із наукою інших країн. Освіта в нашій державі будується на інтенсивному використанні досягнень світової науки щодо вдосконалення змісту і технології навчання, підготовки висококваліфікованих спеціалістів. Важливими її завданнями є організація спільних досліджень з іноземними науковцями, виведення української науки на міжнародний рівень.

9. Гнучкість і прогностичність системи освіти. Цей принцип передбачає варіативність, саморегуляцію і безперервне оновлення національної освіти, її адаптацію до нових вимог розвитку нашого суспільства.

10. Єдність і наступність системи освіти. Українська система вищої освіти побудована на принципі послідовності та наступності навчання в усіх ланках і має єдину мету – підготовку висококваліфікованого спеціаліста. Єдність мети освіти забезпечує внутрішню єдність структури й організаційних основ системи освіти.

11. Безперервність і різноманітність системи освіти. Безперервність освіти реалізується шляхом узгодження змісту й координації навчально-виховної діяльності на різних ступенях освіти, що функціонують як продовження попередніх та передбачають підготовку студентів до можливого переходу на наступні ступені.

12. Поєднання державного управління і громадського самоврядування в освіті. Цей принцип полягає у розподілі функцій в управлінні освітою між державними органами та органами самоврядування [5].

Формування й реалізація принципів побудови освіти в Україні ґрунтується на загальнолюдських цінностях, основоположних засадах організації освітньої діяльності загалом, традиціях вітчизняної вищої школи, врахуванні головних завдань, які освіті необхідно розв'язувати на сучасному етапі.

Освіта має побудову образу “Я” за образом культури, її відтворення і розвитку, розглядається в трьох взаємопов'язаних аспектах: як освітня система, освітній процес і результат цього процесу.

Освіта як система. Освіта – це соціальний інститут, покликаний відтворювати культуру шляхом постійної передачі соціально значимого досвіду попередніх поколінь наступним. Стосовно індивідуального розвитку такий процес трактується як становлення особистості відповідно до генетичної та соціальної програми.

Освіта є складною системою. Вона характеризується метою виховання, змістом, структуральними навчальними планами і програмами, які успадковують попередні рівні освіти та прогнозують наступні. Системоутворюючим компонентом освітньої системи є мета, тобто відповідь на питання: яку людину вимагає та чекає суспільство на даному етапі його історичного розвитку.

Освіта як система розглядається в трьох вимірах, якими є:

1. Соціальний масштаб розгляду: освіта в світі, освіта у певній країні, суспільстві, регіоні, навчальному закладі, установі та ін. Сюди віднесено

також систему державної, приватної, суспільної, клерикальної (церковної, духовної) тощо освіти.

2. Ступінь освіти: дошкільне виховання; загальна середня освіта з її внутрішньою градацією на початкову, основну, повну; професійна освіта, вища освіта з різними рівнями: бакалавратом, магістратурою; післядипломна освіта: підвищення кваліфікації, аспірантура, докторантура.

3. Профіль освіти: загальна, спеціальна (математична, гуманітарна, природничо-наукова тощо). Педагогічний процес проходить у певних **організаційних формах** (індивідуальних, групових, колективних) із залученням самих різноманітних **засобів освіти** – навчальних і методичних текстів, наочних посібників, комп'ютерів з відповідним технічним та програмно-педагогічним забезпеченням, технічних аудіо-і відеозасобів, апаратури дистанційного (телекомунікаційного) навчання і т.п.

Освіта як процес. Освіта за самою своєю суттю – це процес. Процес руху від мети до результату, процес суб'єктно-об'єктного та суб'єктно-суб'єктної взаємодії педагогів зі студентами, коли останній є здебільшого слухач активний, глибоко і всебічно приймає участь у процесі навчання та самонавчання, виховання і самовиховання, розвитку і саморозвитку перетворюється з досить пасивного об'єкта діяльності педагога в повноправного співучасника, іншими словами, на суб'єкта педагогічної взаємодії. Причому взаємодія (спілкування, комунікації) не тільки педагога зі студентами, але й студентів один з одним.

Функціонування і розвиток освітньої системи здійснюється в освітньому процесі навчання і виховання людини, конкретніше – у педагогічному процесі.

Розгляд освіти як процесу передбачає розмежування двох його сторін – діяльності педагога і діяльності вихованця. З боку педагога освітній процес є єдністю навчання і виховання, з боку учня – засвоєнням знань, практичних дій, виконанням навчальних, дослідницько-перетворюючих, пізнавальних завдань, а також особистісних та комунікативних тренінгів.

Освіта як процес не припиняється до кінця свідомого життя людини. Вона безперервно видозмінюється за цілями, змістом, формами, методами.

Освіта як результат розглядається в двох аспектах: у плані результату системи, фіксованого у формі стандарту і в плані самої людини, яка пройшла навчання у певній освітній системі.

У другому плані результатом освіти є сама людина, її досвід як сукупність сформованих особистісних якостей, знань та умінь, що дозволяє їй адекватно діяти в динамічних умовах життя. Результатом освіти цього плану є освіченість.

Три якості – широкі знання, звичка мислити й благородність почуттів – необхідні для того, щоб людина була освіченою в повному розумінні слова. У кого мало знань, той невіглас; у кого розум не звик мислити, той брутальний чи тупоголовий; у кого немає благородних почуттів, той є дурнем. (М.Г. Чернишевський).

Отже, освіта як суспільно організований, нормований і цілісний процес засвоєння культури є, насамперед, процесом виховально-освітнім. Саме тому він покликаний реалізувати мету виховання, визначену сучасним українським суспільством.

За сучасних умов реформування вищої школи в Україні провідним принципом є **принцип демократизації**. Цей принцип знайшов своє закріплення як у Законі України “Про освіту” (1996), так і у Державній національній програмі “Освіта” (Україна ХХІ століття).

Основні складові **принципу демократизації**:

- децентралізація;
- регіоналізація в управлінні освітою;
- автономізація навчально-виховних закладів у вирішенні основних питань діяльності;
- поширення альтернативних (приватних) навчально-виховних закладів;

- перехід до державно-громадської системи управління освітою (участь батьків, громадськості, церкви);
- співробітництво “учитель – учень”, “викладач-студент” у навчально-виховному процесі;
- оновлення змісту навчання, підвищення його освітніх, розвивальних і виховних функцій;
- удосконалення методів та форм організації навчання;
- розробка й впровадження інновацій у сфері перевірки, оцінки і контролю знань;
- удосконалення педагогічної майстерності педагога;
- утвердження нового педагогічного мислення та демократичних засад навчання.

Необхідно розрізнати кілька ключових **структурних аспектів демократизації освіти**. Це демократизація управління освітою – і демократизація навчально-виховного процесу. З іншого боку, це демократизація управління освітньою галуззю – і демократизація управління окремим навчальним закладом. Це також демократизація змісту освіти – і посилення демократичності її структури і форм.

На рівні управління освітньою галуззю ключові чинники демократизації виражені в таких твердженнях:

- вплив загальносвітових тенденцій глобалізації на національну систему освіти;
- вплив демократизації українського суспільства на систему освіти;
- визнання прав усіх етнічних спільнот на збереження і розвиток своєї самобутності і культури в сучасній освіті;
- відповідність підготовки фахівців інтересам перш за все регіону, а вже потім держави;
- деполітизованість сучасної освіти;

– університетська автономія (надання університетам більшої незалежності з боку держави у вирішенні питань);

– вплив приєднання української системи вищої освіти до Болонського процесу на процес демократизації освіти.

Серед тенденцій останнього десятиліття можна виявити низку головних, які найбільш сильно впливають на процеси демократизації освітньої галузі в Україні. Основними з них є:

1) отримана можливість навчатись одночасно у кількох вищих навчальних закладах;

2) перехід вищих навчальних закладів до ринкових відносин, наявність конкуренції між ними, яка сприяє підвищенню якості навчання і виховання студентів;

3) впровадження дистанційних форм навчання;

4) різноманітність освітніх закладів, з яких учні або студенти можуть обирати, де їм отримати освіту.

Менш впливовими є такі фактори, які стали доступними в останнє десятиліття чи близько того:

1) кредитування навчання молоді;

2) перепідготовка кадрів та підвищення кваліфікації за допомогою другої вищої освіти;

3) соціальна корекція безробітних та ін.

На рівні управління окремим навчальним закладом ключовими чинниками є наступні:

– вплив дисциплін за вибором студентів на процес демократизації освіти;

– вплив можливості обирати індивідуальний графік відвідування занять на процес демократизації освіти;

– вплив інноваційних методик проведення занять на процес демократизації освіти;

- планування роботи закладами освіти, вирішення питань навчально-виховної, методичної, економічної, фінансово-господарської діяльності;
- доцільність введення більшої кількості годин консультацій, індивідуальної роботи викладача зі студентами як альтернативного варіанту традиційним колективним формам навчання, лекціям та семінарським заняттям;
- агенти і способи впровадження громадянської освіти.

Певним протиставленням є **демократизація навчально-виховного процесу** (протиставленням – тому, що окреслені засоби демократизації управління відносять до менеджменту освіти, а демократизація самого навчання – до педагогічної галузі).

Демократизація навчання – це впровадження демократичних засад у спільну діяльність учителя та учнів на уроці. Вона докорінно змінює взаємовідносини між учителем та учнями, тобто змінює традиційну систему “суб’єкт-об’єктних” відносин на “суб’єкт-суб’єктні”.

Демократизація навчання передбачає формування демократичного стилю спілкування вчителя з учнями, який забезпечує учням максимальну самостійність (ставити мету та завдання навчання, шукати шляхи їх досягнення, вибирати зміст, форми, методи та засоби навчання, виробляти уміння та навички систематизувати і узагальнювати навчальну інформацію, робити висновки, оцінювати та коригувати результативність навчально-пізнавальної діяльності).

Роль учителя при цьому зводиться до заохочення ініціативи учнів, створення доброзичливого мікроклімату, де панують пропозиції, поради, прохання, повага до думки та переконань інших. Демократизація навчально-виховного процесу реалізується в процесі навчання за допомогою різних форм і методів. Серед них важливе місце посідають: рольова гра, диспут, змагання, тобто такі форми і методи, які максимально сприяють формуванню самостійності учнів, їх самовираженню та самоутвердженню.

Використання вчителем зазначеного широкого спектру методів навчання реально забезпечує доступність знань для широкого кола учнів різного рівня успішності і можливості народження інноваційних ідей, а отже, реально розширює сферу демократизму в школі.

Корисною формою розвитку самостійності та демократичності учнів є залучення їх до оцінювання навчальної діяльності учнів класу та її результативності.

Це сприяє формуванню в учнів почуття такту, міри, об'єктивності, умінь доводити, переконувати, спілкуватися. Потребують перегляду й такі форми активізації діяльності учнів на уроці як виконання ними ролі консультанта, помічника вчителя, лаборанта, кінодемонстратора. Певна частина вчителів залучає учнів до перевірки стану виконання домашніх завдань, зошитів, щоденників, письмових практичних та лабораторних робіт, до обговорення та аналізу підсумкових оцінок з навчальних предметів, поведінки учнів у різних ситуаціях – особливо при тих чи інших змінах у колективі, їх громадської активності та громадянської позиції.

Болонський процес як засіб інтеграції та демократизації вищої освіти упродовж останнього десятиріччя наполегливо наближається до європейських стандартів.

Процес об'єднання Європи, його поширення на Схід і країни Прибалтії супроводжується формуванням спільного освітнього і наукового простору, розробкою єдиних критеріїв і стандартів у цій сфері в масштабах усього континенту. Україна зробила важливий крок, приєднавшись до Болонської декларації на конференції міністрів європейських країн (м. Берген, Норвегія, 19 травня 2005 р.).

Основна ідея цього документу – двоступенева структура вищої освіти, використання системи кредитів ECTS, міжнародне визнання бакалавра як рівня вищої освіти, що надає особі кваліфікацію та право продовжувати навчання за програмами магістра в інших європейських країнах.

Важливо зазначити, що метою Болонського процесу є:

- 1) підвищити якість освітніх послуг та набути європейською освітою незаперечних конкурентних переваг;
- 2) розширити доступ до європейської освіти;
- 3) сформувати єдиний ринок праці вищої кваліфікації в Європі;
- 4) розширити мобільність студентів та викладачів;
- 5) прийняти порівнювану систему ступенів вищої освіти з видачею зрозумілих у всіх країнах Європи додатків до дипломів;
- 6) підвищити рівень конкурентоспроможності Європейської системи вищої освіти.

Зосередимося на актуальних **принципах Болонського процесу:**

1. Введення двох циклів навчання. Перший – отримання ступеня бакалавра з тривалістю навчання 3 – 4 роки. Другий – надання ступеня магістра (1 – 2 роки навчання після бакалаврату) або для одержання ступеня доктора.

2. Введення кредитної системи. Пропонується увести в усіх національних системах освіти єдину систему обліку трудомісткості навчальної роботи в кредитах. Систему пропонується зробити накопичуваною, здатною працювати в рамках концепції “навчання протягом усього життя”.

3. Контроль якості світи. Оцінювання якості освіти буде ґрунтуватися не на тривалості або змісті навчання, а на тих знаннях, уміннях та навичках, які набули випускники. Оцінку будуть давати незалежні акредитаційні агентства.

4. Розширення мобільності. Передбачається на основі виконання попередніх пунктів розвиток мобільності студентів та викладацького складу.

5. Забезпечення працевлаштування випускників. Проголошується орієнтація ВНЗ на кінцевий результат: знання випускників мають застосовуватись і використовуватись в усій Європі.

6. Забезпечення привабливості європейської системи освіти. Одним із завдань, що мають бути вирішені в ході Болонського процесу, залучення до Європи велику кількість студентів з інших регіонів світу.

7. Вища освіта повинна ґрунтуватися на наукових дослідженнях. Викладачі повинні обов'язково мати тему наукових досліджень і пов'язувати її з навчальним процесом. Залучати студентів до науково-дослідної роботи.

Усі зазначені принципи ґрунтуються на основі статуту європейських університетів ХІХ ст., який визначає три основні функції ВНЗ: 1) освітня (просвітницька, виховна); 2) культурологічна; 3) наукова.

Відтак з вищенаведеного свідчить, що у галузі вищої освіти України необхідне здійснення важливих реформ, оскільки вітчизняна система вищої освіти радикально відрізняється від європейської. Найбільша та найсуттєвіша відмінність – це, по-перше, фундаментальна глибина знань на відміну від вузькоспеціалізованої європейської освіти; по-друге, низька спроможність практичного використання набутих знань і вмінь.

Варто зауважити, що Болонський процес проголошено як добровільний, який ґрунтується на цінностях європейської освіти і культури, такий, що не нівелює національні особливості освітніх систем різних країн Європи, а спрямований на їх гармонійне поєднання. Однак добровільність цієї освітньої реформи для України є умовною, оскільки вітчизняні прагнення щодо вступу до Європейського Союзу автоматично відхиляють будь-які альтернативи Болонському процесу.

Цей процес для нашої системи вищої освіти є непростим, враховуючи глибинні традиції у галузі фундаментальної освіти. Саме тому необхідним є не лише переймання зарубіжного досвіду, а й подання пропозицій європейському співтовариству щодо власних досягнень у галузі освіти.

З іншого боку, на сьогодні більшість українських випускників вищих навчальних закладів є неконкурентоспроможними на європейському ринку праці. Саме це зумовлює необхідність аналізу світового досвіду

реформування освіти та подальшого вдосконалення нашої професійної сфери діяльності.

Щодо **перспектив Болонського процесу** для української студентської молоді варто виокремити такі:

- підвищення якості освіти, що знаходить своє відображення в посиленні пошукової, творчої діяльності студентів;
- активне включення студентів до самостійної професійно-орієнтованої діяльності;
- впровадження гнучкої взаємодії теоретичних, прикладних і практичних аспектів навчання;
- забезпечення взаємного визнання дипломів на європейському рівні;
- підвищення мобільності в європейському просторі для студентів;
- конкурентоспроможність на європейському і світовому ринках праці;
- забезпечення працевлаштування випускників, тобто поступове вирішення проблеми розриву зв'язків між сферою освіти та ринком праці.

Отже, викладені вище аргументи визначають закономірність приєднання України до Болонського процесу й реформування вищої освіти. Тому стратегією розвитку освітньої системи в умовах Болонського процесу має бути не формальна узгодженість норм і принципів, а її глибока модернізація на основі національних інтересів і потреб української економіки, науки і культури.

Сучасні загально-цивілізаційні тенденції розвитку системно впливають на реформування системи освіти України, яка передбачає:

- перехід до динамічної ступеневої системи підготовки фахівців, що дасть змогу задовольняти можливості особистості в здобутті певного освітнього та кваліфікаційного рівня за бажаним напрямком відповідно до її здібностей, та забезпечити її мобільність на ринку праці;
- формування мережі вищих навчальних закладів, яка за формами, програмами, термінами навчання і джерелами фінансування задовольняла б інтереси особи та потреби кожної людини і держави в цілому;

– підвищення освітнього і культурного рівня суспільства, створення умов для навчання протягом усього життя;

– піднесення вищої освіти України до рівня вищої освіти в розвинутих країнах світу та її інтеграція у міжнародне науково-освітнє співтовариство.

Розвиток України визначається у загальному контексті Європейської інтеграції з орієнтацією на фундаментальні цінності загальносвітової культури: парламентаризм, права людини, права національних меншин, лібералізацію, свободу пересування, свободу здобуття освіти будь-якого рівня та інше, що є невід’ємним атрибутом громадянського **демократичного суспільства**.

Інтеграційний процес полягає у впровадженні європейських норм і стандартів в освіті, науці і техніці, поширенні власних культурних і науково-технічних здобутків в ЄС. У кінцевому підсумку такі кроки спрацьовуватимуть на підвищення в Україні європейської культурної ідентичності та інтеграцію до загальноєвропейського інтелектуально-освітнього та науково-технічного простору.

Виконання даного завдання передбачає взаємне зняття будь-яких принципових, на відміну від технічних, обмежень на контакти та обміни і поширення інформації.

Філософія сучасної освіти. Національною доктриною розвитку освіти в Україні стверджується, що глобалізація, зміна технологій, перехід до постіндустріального, інформаційного суспільства, утвердження пріоритетів сталого розвитку, інші властиві сучасній цивілізації риси зумовлюють розвиток людини як головну мету, ключовий показник і основний важіль сучасного прогресу.

У даний час відбувається становлення нової системи освіти і виховання, орієнтованих на входження України у світовий освітній простір. Цей процес супроводжується істотними змінами в педагогічній теорії і практиці навчально-виховного процесу. Відбувається зміна виховної парадигми, яка отримала назву гуманно-особистісна. Пропонуються інші зміст, інші

підходи, інше право, інші відносини, інше поводження, інший педагогічний менталітет:

- застосування на вищих рівнях освіти і виховання принципу “від майбутнього до сучасного”; підготовка молоді до інноваційної діяльності, безперервної самоосвіти, трансформації суспільства і збереження природного довкілля за умови утворення і формування “людства” як здатної до усвідомлених дій реальної єдності;

- метою виховного процесу стає розвиток індивідуальності кожного учасника педагогічного процесу, становлення його особистості, збагачення ціннісно-сміислової сфери; формування національних і загальнолюдських цінностей;

- орієнтація на формування вільної людини, здатної до критичного аналізу і розв’язування багатofакторних проблем, до самостійної діяльності у швидкозмінному демократичному суспільстві;

- виховання відроджується національним за характером і змісту та демократичним по формі; навчання і виховання будується на основі природних здібностей кожної дитини;

- інноваційність стає визначальним аспектом розвитку освіти і виховання;

- традиційні способи інформації - усна і письмова мова, телефонний і радіозв'язок поступаються місцем комп'ютерним засобам, використанню телекомунікаційних мереж глобального масштабу;

- особлива роль приділяється духовному становленню вихованців, моральному вигляду молодого покоління громадян України;

- пропаганда та ствердження здорового способу життя;

- найважливішої складової педагогічного процесу набувають особистісно зорієнтовані технології індивідуально-орієнтованої взаємодії вчителя з учнями; активні і діяльнісні форми “спільного” виховання і навчання, завдяки об’єднанню зусиль вихованців та вихователів з метою

розвитку критично-креативних здібностей дітей і молоді як “людей відповідальних”, здатних розв’язувати особисті і глобальні проблеми;

- широкого впровадження одержують у виховній роботі такі психологічні механізми розвитку як самоуправління, ідентифікація, емпатія, рефлексія, внутрішній контроль і самодисципліна та ін.;

- поглиблюється інтеграція виховних факторів: школи, родини, мікро- і макросоціуму; батьки і громадськість стають активними партнерами педагогічних професіоналів у освітньому процесі;

- освіта збагачується новими процесуальними вміннями, розвитком здібностей оперуванням інформацією, творчим рішенням проблем науки і ринкової практики з акцентом на індивідуалізацію освітньо-виховних програм.

Закономірності виховного процесу описують внутрішні його суттєві суперечності, інваріантні зв’язки та взаємозв’язки.

Перша група закономірностей (за загальними внутрішніми суперечностями)

- зв’язки і суперечності між цілями і характером досягнення їх в системі суспільного, шкільного, сімейного виховання та самовиховання;

- зв’язки і суперечності між вимогами, які ставляться суспільством і державою до особистості і колективу, та соціальним досвідом і можливостями задовольнити ці вимоги;

- зв’язки і суперечності між новими потребами та інтересами вихованців і рівнем готовності останніх до реалізації їх, що визначається досягнутою культурою діяльності і людських відносин.

- зв’язки і суперечності між авторитарними відносинами та відносинами співробітництва і співдружності в суспільстві і колективі.

Друга група закономірностей (за інваріантними зв’язками у процесі взаємодії компонентів процесу)

- зв’язки між процесами виховання, навчання і розвитку як компонентами цілісного педагогічного процесу;

- зв'язки між процесами виховання і самовиховання, освіти і самоосвіти, викладання і учіння, педагогічним керівництвом і творчою активністю виховуваних в умовах співробітництва і співдружності їх учасників;

- зв'язки між характером творчої діяльності в основних її видах, ставленням до навколишньої дійсності й себе та досягнутими результатами розвитку особистості і колективу;

- зв'язки між вихователем, виховуваними, їхніми колективами в педагогічній системі;

- зв'язки між вихованням, навчанням, суспільно цінною продуктивною працею та підготовкою до повноцінного життя і творчої практичної діяльності.

Демократизація українського виховання полягає у тому, що виключає авторитарний стиль виховання, жорстокість вимог, упередженість і надмірну різкість у критиці вад характеру вихованця. Відомий педагог А.С. Макаренко звертав особливу увагу на взаємовідносини педагогів зі своїми вихованцями. Він домагався того, щоб вони були не авторитарними, а демократичними, заснованими на товариському спілкуванні, дружбі у процесі спільної діяльності – полі, станка, класі.

Принцип демократизації відбиває співробітництво у виховній роботі, головну роль, у якій відіграє вихователь. Він планує, спрямовує і координує виховний процес. Тому демократизація виховання не дає вихованцям права на анархію та всюдозволеність, а вимагає від них значно більшої самостійності і творчості. А.С.Макаренко виступав за повну демократизацію виховання та навчання, за створення нормального психологічного клімату в дитячому середовищі, яке дає кожному гарантію захисту, гарантію вільного творчого розвитку. Тому, у сучасному суспільстві йде інтенсивний процес розвитку демократизації на основі правди, гласності, критики та самокритики. XXI ст. – це час демократичних змін у всіх сферах, передусім української освіти, зокрема українського виховання.

На основі виховання, виникає якісно новий етап у розвитку особистості – **самовиховання**, що відкриває нові можливості у взаємодії із зовнішнім світом шляхом усвідомлення особистістю себе, місця в навколишньому світі та власної поведінки у ньому. Визнаючи особливості самовдосконалення, відомий український психолог Г.С. Костюк писав: “Самовиховання – вища форма виявлення саморуху особистості, що розвивається, в якій вона виступає суб’єктом свого розвитку” [7, С. 98].

У структурному відношенні самовиховання людини становить єдність трьох складових:

- пізнавальної (самопізнання),
- емоційно-оцінювальної (самоствавлення),
- дієво-вольової, регулятивної (саморегуляція).

Завершальний етап формування особистості міцно пов’язаний із триединою основою цілей виховання – вихованням інтелектуальної, емоційної, вольової її сфер. Однак провідною у самовиховуючому процесі є вольова сфера, яка забезпечує саморегуляцію внутрішнього світу людини згідно з оточуючою дійсністю.

Провідні функції волі – забезпечення психічної саморегуляції поведінки і діяльності, керування психічними станами, зміна діяльності в зв’язку з обставинами, зв’язок між внутрішнім станом і середовищем – у даному випадку повністю знаходять своє самовираження. Воля активізує особистість у зв’язку з її цілями, установками, мотивами поведінки, завданнями практичної діяльності. Воля виступає як основний механізм процесу самовиховання, у поєднанні з емоціями виконує у духовному світі особистості регулятивні функції і завжди пов’язана з моральністю та інтелектом.

Усвідомлене самовиховання здійснюється у **трьох основних напрямках**:

- розвиток моральних і емоційально-вольових рис і якостей;
- вдосконалення розумових здібностей і процесів;
- фізичне загартування і зміцнення здоров’я.

Залежно від цілей і завдань самовиховання може бути епізодичним і систематичним, позитивно і негативно спрямованим. Але чим швидше людина сформує в себе особистісно та соціально цінні якості, тим менше зусиль докладатиме для того, щоб постійно підтримувати їх, удосконалювати себе в фізичному, моральному та духовному аспектах. Самовиховання може бути також частковим і тотальним, тобто спрямованим на формування або викорінення яких-небудь окремих рис особистості або на всебічний її розвиток. Нарешті, самовиховання може бути індивідуальним і колективним, тобто воно може здійснюватись окремими індивідами самотійно, а також у колективі. За основними напрямками самовиховання, як і виховання, може поділятися на розумове, моральне, трудове, фізичне, естетичне.

У сучасній педагогічній науці виділяють такі найважливіші ознаки самовиховання:

- одночасне психологічне і соціальне явище, де вирішальна роль належить соціальним факторам, оскільки вимагає соціалізації особистості;
- прояв активної життєвої позиції особистості стосовно себе і тієї діяльності, якою вона займається.

Самовиховання має потребу:

- активного *усвідомлення особистістю свого “я”* (самосвідомість);
- відносин з оточуючим світом (світогляд);
- життєвого досвіду;
- процесу роботи над собою.

Самовиховання вимагає активного самокерівництва своєї поведінки, планування способу життя, діяльності, потребує інтенсивної психічної активності особистості (уяви, пам'яті, уваги та ін.).

Самовиховання пов'язане із вихованням, виступає як його продовження. Виникаючи в процесі виховання, тобто в результаті зовнішніх впливів, самовиховання у розвитку проходить ряд етапів:

- усвідомлення власних дій та якостей через зовнішню оцінку;
- самоаналіз і самооцінка своїх дій і якостей;

- потреба відповідати самооцінці;
- складання програми самовиховання;
- діяльність з самовиховання та самовдосконалення.

Отже, **самовиховання** – це систематична, послідовна робота особистості з удосконалення своїх позитивних і усунення негативних якостей. Тільки чітко визначившись у своїх сильних і слабких сторонах, людина ставить завдання розвинути себе, збагатити свій творчий потенціал – здібності, потреби, смаки, інтереси, цінні особливості характеру, волю, духовний світ, моральні якості, одночасно усуваючи свої недоліки. Але оскільки в основі кожної особистісної якості лежать звички, то самовиховання і становить формування позитивних звичок і викорінювання шкідливих, що перешкоджають у житті.

Запитання для самоконтролю

1. Охарактеризуйте структуру системи вищої освіти України.
2. Виокремте освітні та освітньо-кваліфікаційні рівні.
3. Назвіть види вищих навчальних закладів України та визначте рівні їх акредитації.
4. Охарактеризуйте основні принципи побудови системи вищої освіти України.
5. Визначте напрями вдосконалення системи вищої освіти України.
6. Проаналізуйте основні складові процесу самовиховання. Дайте їм характеристику.

Основна література:

1. Алексюк А.М. Педагогіка вищої освіти : Історія. Теорія / А.М. Алексюк. – К. : Либідь, 1998. – 558 с.
2. Вища освіта України і Болонський процес : навч. посіб. / за ред. В.Г. Кременя. Авторський колектив : М.Ф. Степко, Я.Я. Болюбаш, В.Д. Шинкарук, В.В. Грубінко, І.І. Бабин. – Т. : Навчальна книга. – Богдан, 2004. – 384 с.
3. Вітвицька С.С. Основи педагогіки вищої школи : метод. посіб. для студентів магістратури / С.С. Вітвицька. – К. : Центр навчальної літератури, 2003. – 314 с.
4. Бегей В.М. Управління загальноосвітньою школою на демократичних засадах / В.М. Бегей. – Львів, 1995. – 217 с.
5. Закон України “Про освіту” 19.07.2002 // (із змінами і доповненнями).
6. Концептуальні засади демократизації та реформування освіти в Україні / Всеукраїнське Педагогічне Товариство ім. Григорія Ващенка. – К. : Школяр, 1997. – 149 с.
7. Костюк Г.С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / за ред. Л.М. Проколієнко. – К., 1989. – С. 98 – 133.
8. Національна доктрина розвитку освіти у XXI столітті <http://univd.edu.ua/index.php?id=99&lan=ukr>
9. Педагогічні основи демократизації управління загальноосвітньою школою : навч. посіб. для студентів пед.ін. – ів та ун – тів і керівників шкіл. – Львів : ЛДУ. 1994. – 152 с.
10. Пікельна В.С. Управління школою / В.С. Пікельна. – Х. : Основа, 2004. – Ч. 1. – 112 с.
11. Проект Закону України “Про вищу освіту” (нова редакція) <http://nmu.ua/legis3.php>

12. Рабченко Т.С. Внутрішкільне управління : практичний посібник / Т.С. Рабченко. – К. : Рута, 2000. – 176 с.
13. Степанишин Б. Демократизація українського шкільництва / Б. Степашин // Освіта. 1997. – № 10 – 11. – С. 3.
14. Указ Президента України “Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року” від 25 червня 2013 року №344/2013 <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/344/2013>

Додаткова література:

1. Гончаров С.М. Вища освіта України і Болонський процес / С.М. Гончаров, В.С. Мошинський – Рівне : НУВГП, 2005. – 142 с.
2. Дмитриченко М.Ф. Вища освіта і Болонський процес : навч. посіб. / М.Ф. Дмитриченко. – К. : Освіта України, 2007. – 440 с.
3. Козаченко О.І. Болонський процес в дії / О.І. Козаченко // Україна – суб’єкт європейського освітнього простору. – К. : Вид-во Європейського ун-ту, 2005. – С. 29 – 32.
4. Модернізація вищої освіти України і Болонський процес / упоряд. М.Ф. Степко, Я.Я. Болюбаш, К.М. Левківський, Ю.В. Сухарніков. – К. : МОНУ, 2004. – 24 с.
5. Мошинський В.С. Нові обрії вищої освіти у контексті Болонського процесу / В.С. Мошинський, С.М. Гончаров // Технології навчання : науково-методичний збірник. – Вип. 9. – Рівне : НУВГП, 2004. – С. 13 – 18.
6. Ніколаєнко С.М. Вища освіта – джерело соціально-економічного і культурного розвитку суспільства / С.М. Ніколаєнко. – К. : Знання, 2005. – 319 с.
7. Сердюк О.П. Закономірності і принципи навчання студентів майбутній професійній діяльності / О.П. Сердюк // Проблеми освіти. – 2005. – Вип. 23. – С. 3 – 8.
8. Степко М.Ф. Болонський процес і навчання впродовж життя / М.Ф. Степко, Б.В. Клименко, А.А. ТОВАЖНЯНСЬКИЙ. – Монографія. – Харків : НТУ, “ХПІ” 2004. – 112 с.